

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Evidenčné číslo: 105003/B/2022/36122167630387204

Základné charakteristiky marxizmu v teórii
medzinárodných vzťahov

Bakalárska práca

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

**Základné charakteristiky marxizmu v teórii
medzinárodných vzťahov**

Bakalárska práca

Študijný program: Medzinárodné ekonomické vzťahy
Študijný odbor: Ekonomia a manažment
Školiace pracovisko: Katedra medzinárodných politických vzťahov
Vedúci záverečnej práce: Mgr. František Škvrnda, PhD.

Pod'akovanie

Rada by som sa poďakovala môjmu školiteľovi bakalárskej práce Mgr. Františkovi Škvrndovi, PhD., za jeho odborné rady, ochotu pomôcť a usmernenie pri písaní bakalárskej práci.

ABSTRAKT

HUJDIČOVÁ, Martina: *Základné charakteristiky marxizmu v teórii medzinárodných vzťahov*. – Ekonomická univerzita v Bratislave. Fakulta medzinárodných vzťahov; Katedra medzinárodných politických vzťahov. – Vedúci záverečnej práce Mgr. František Škvrnda, PhD. – Bratislava: FMV EU, 2022, 40s.

Záverečná práca sa zaoberá analýzou základných charakteristík marxizmu ako teórie medzinárodných vzťahov. Práca je členená do dvoch hlavných častí. Prvá tvorí úvod do života, diela a filozofie Karla Marxa, zakladateľa marxizmu a jeho najvýznamnejšieho predstaviteľa. Kapitola reflektuje praktický Marxovho života, diela a filozofie na utváranie a fungovanie medzinárodných robotníckych hnutí prvej a druhej internacionály. V druhej časti práce sa zameriavame na teoretické aspekty marxizmu v oblasti medzinárodných vzťahov. Analyzuje základné determinanty marxistickej teórie medzinárodných vzťahov, ktoré predstavujú koncepcie kapitalizmu, triedneho boja, výrobných vzťahov. Samostatný priestor je ďalej venovaný aj koncepciám nacionalizmu, kozmopolitizmu, globalizácii a imperializmu. Záverečná časť práce poukazuje na miesto a vplyv marxizmu v teórii medzinárodných vzťahov.

Kľúčové slová : Ekónómia, Filozofia, Karl Marx, Marxizmus, Medzinárodné vzťahy, Kritická teória, Spoločnosť, Revolúcia, Nacionalizmus, Imperializmus

ABSTRACT

HUJDIČOVÁ, Martina: *Basic characteristics of Marxism in the theory of international relations*. - University of Economics in Bratislava. Faculty of International Relations; Department of International Political Relations. – Bachelor thesis supervisor Mgr. Frantisek Skvrnda, PhD. - Bratislava: FMV EU, 2022, 40p.

The final work deals with the analysis of the basic characteristics of Marxism as a theory of international relations. The work is divided into two main parts. The first is an introduction to the life, work and philosophy of Karl Marx, the founder of Marxism and its most important figure. The chapter reflects the practical life, works and philosophies of Marx's work on the formation and functioning of the international labor movements of the First and Second Internationals. In the second part of the work we focus on the theoretical aspects of Marxism in the field of international relations. It analyzes the basic determinants of Marxist theory of international relations, which represent the concepts of capitalism, class struggle, relations of production. A separate space is also devoted to the concepts of nationalism, cosmopolitanism, globalization and imperialism. The final part of the work points to the place and influence of Marxism in the theory of international relations.

Keywords: Economics, Philosophy, Karl Marx, Marxism, International Relations, Critical Theory, Society, Revolution, Nationalism, Imperialism

OBSAH

ÚVOD	7
1. Marxizmus	9
1.1 Karl Marx – život a dielo	10
1.2 Kapitál	13
1.3 Prvá internacionála.....	15
1.4 Druhá internacionála	16
1.5 Sociológia revolúcie.....	19
2. Metodika a ciele.....	21
3. Marxizmus ako teória medzinárodných vzťahov.....	23
3. 1. Determinanty marxistickej teórie medzinárodných vzťahov	25
3. 2. Nacionalizmus a imperializmus	31
ZÁVER	35
Zoznam použitej literatúry	37

ÚVOD

Cieľom predkladanej bakalárskej práce je podať základné charakteristiky marxizmu ako teórie medzinárodných vzťahov. Marxizmus predstavuje systém spoločenskovednej teórie, ktorá už od druhej polovice 19. storočia výrazným spôsobom ovplyvňuje filozofické, politologické, ekonomické a sociologické teórie. Marxizmus ovplyvnil celý rad totalitných ideológií, od leninizmu a stalinizmu, až po čínsky maoizmus. Výrazne vplýval na politický život a utváranie medzinárodných vzťahov po celom svete a to nielen vo východnej a strednej Európe a Ázii, ale aj v južnej Amerike. Z teoretického hľadiska predstavuje marxizmus štandardnú súčasť univerzitných syllabov a študijných odborov aj na západných univerzitách v Európe a Spojených štátoch amerických. Prítomnosť marxistických koncepcií a kategórií sa stala štandardnou výbavou mnohých teoretických prúdov a škôl medzinárodných vzťahov, od liberalizmu cez konštruktivizmus až po kritickú teóriu, feminizmus a historickú sociológiu.

Záverečnú prácu sme poňali ako úvod do problematiky marxizmu, keďže ide o mimoriadne členitú a komplexnú tému. V prvej kapitole priblížime osobnosť, život a dielo Karla Marxa. Zameriame sa na jeho ústredné dielo Kapitál a základný náčrt jeho obsahu, ako aj implikácie, ktoré toto dielo malo pre Marxovu filozofiu. Zaujímaj nás budú predovšetkým iniciatívy medzinárodných robotníckych združení, ktoré Marx osobne, spoločne aj so svojim priateľom Friedrichom Engelsom, koordinoval a organizoval, a ktorých činnosť usmerňoval a reflektoval aj vo svojej bohatej literárnej činnosti. V záverečnej časti prvej kapitoly v stručnosti načrtujeme aj revolučný charakter Marxovej filozofie, ktorý bol z praktického dejinného hľadiska dôležitou hybnou silou politického diania.

V metodologickej kapitole opisujeme metódy a postupy, ktoré sme pri písaní práce využili a taktiež formulujeme cieľ práce a výskumné otázky.

V tretej kapitole analyzujeme základné charakteristiky marxizmu ako teórie medzinárodných vzťahov. Pokúsili sme sa o konceptuálnu analýzu základných pojmov a konceptov, ktoré tvoria východiská marxistickej teórie medzinárodných vzťahov. Sú nimi triedny antagonizmus a boj medzi buržoáziou a proletariátom, výrobné vzťahy na globálnej úrovni medzi jadrom a perifériou, idea kozmopolitizmu, vzťah nacionalizmu

a internacionalizmu, globalizácia a imperializmus. Vychádzali sme zo širšej academickej diskusie, ktorá adresovala marxizmu viacero kritických pripomienok, poukazujúcich na ekonomický determinizmus marxistickej teórie medzinárodných vzťahov a nedostatočný dôraz na základné koncepty teórie medzinárodných vzťahov, akými sú národ, štát a vojna. V kritike vychádzame predovšetkým z dvoch skupín kritikov, ktorými boli realisti na čele s Kennethom Waltzom a rôzni predstavitelia marxistických a neomarxistických prúdov, predovšetkým austromarxisti a marxisti tretieho sveta (*Third world marxism*).

1. Marxizmus

Marxizmus možno definovať ako súbor doktrín a teórií odvodených z prác nemeckých filozofov Karla Marxa a Friedricha Engelsa. Základným východiskom marxizmu je rozlíšenie spoločenskej základne a nadstavby. Základňa je definovaná súhrnom ekonomických vzťahov, ktoré sa ďalej rozlišujú na výrobné vzťahy, výmenu a obeh tovarov. Nadstavba je definovaná súhrnom politických vzťahov, ktorých cieľom je udržiavať ekonomické vzťahy tak, aby vyhovovali vládnucim spoločenským triedam. Marxizmus definuje modernú západnú spoločnosť ako kapitalistickú, t. j. takú, ktorá funguje na obeh kapitálu. Kapitál analyzoval Marx vo svojej najvplyvnejšej ekonomickej práci, v mohutnom štvorzväzkovom diele *Kapitál*.

Z hlavných charakteristík marxizmu môžeme zdôrazniť tiež nasledujúce prvky: egalitarizmus, teória revolúcie, diktatúra proletariátu, dialektický materializmus, tovarový fetišizmus, teória odcudzenia, teória hodnoty a nadhodnoty, teória výmeny a obehu tovarov, teória peňazí, teória imperialismu atď.¹ Tieto zložité koncepty vytvárajú rámec marxistického výkladu spoločenských javov, ktorý zdôrazňuje potrebu zavedenia rovnostárskej spoločnosti a zániku súkromného vlastníctva a antagonistických spoločenských tried. Marxizmus predpokladá špecifickú filozofiu dejín, na konci ktorej nastane „koniec dejín“, komunizmus. Toto štádium dejín sa spája najmä s utopickými predstavami o harmonickej a šťastnej spoločnosti. Marxizmus predstavuje normatívnu teóriu, ktorá predpokladá, že kapitalizmus je nespravodlivý a musí byť nahradený iným systémom. Kapitalizmus ako ekonomický systém a spoločenská formácia je z hľadiska marxizmu predmetom ostrej kritiky. Ide o systém, ktorý vykorisťuje široké vrstvy obyvateľstva v celosvetovom meradle, ktorý spôsobuje odcudzenie človeka sebe samému aj spoločnosti.²

Marxistická filozofia sa z praktickej stránky rozvíjala najmä v kontexte sociálnodemokratických robotníckych hnutí. Postupne sa vyprofilovali dva hlavné smery: ortodoxný marxizmus a západný marxizmus. Ortodoxný marxizmus reprezentovali hlavne ruskí sociálni demokrati, najmä Vladimir Iljič Lenin, vlastným menom Vladimir Uljanov.

¹ ALEX CALLINICOS. *Marxism and Philosophy*. Oxford : University Press, 1983. ISBN-13: 978 1-78168-027-8.

² DAVID MCLELLAN. *Karl Marx*. Second edition. Oxford : university press, 2000. ISBN 0-19-878265-9.

Zjednodušenú a z vulgarizovanú podobu predstavujú práce Josifa Visarionoviča Stalina. K leninizmu a stalinizmu môžeme pridať aj práce čínskeho revolucionára Maa Ce-tunga, ktoré vytvorili marxistický smer maoizmu. Okrem týchto smerov je možné rozlíšiť tiež mnohé ďalšie prúdy, ktoré mali vplyv najmä v západnej hemisfére. Sú nimi práce a myšlienky Leonida Trotskeho (trockizmus) a Daniela De Leona (de leonizmus), ktoré tvoria základ tzv. syndikalistického marxizmu. Taktiež práce mnohých anarchistov majú blízko k vybraným marxistickým koncepciám, najmä práce Michaila Bakunina. Západný marxizmus sa spája najmä s neomarxizmom, do ktorého zaradujeme analytický marxizmus, štrukturalistický marxizmus, Frankfurtskú školu, kritickú teóriu a teórie Michela Foucaulta, Jeana Paula Sartreho a mnohých ďalších.³

1.1 Karl Marx – život a dielo

Karl Heinrich Marx sa narodil v Trieri v Pruskom kráľovstve 5.mája 1818 a zomrel 14.marca 1883. V mladosti študoval právo na univerzite v Berlíne, kde sa oboznámil s filozofiou tzv. mladohegelovcov, liberálnych prívržencov Hegelovej filozofie, ktorí kritizovali náboženstvo a hlásali pokrokové Hegelove ideály o občianskej spoločnosti a slobode. Z nemeckej filozofie ho zaujali najmä práce Bruna Bauera a Ludwiga Feuerbacha. Svoju dizertačnú prácu Marx napísal na univerzite v Jene na tému antického atomizmu, v ktorom vyzdvihoval materialistické poňatie reality a hedonizmus ako hlavný cieľ a zmysel života.⁴

Marx nenastúpil na kariéru univerzitného učiteľa a nestal sa ani právnikom, ako sa od neho očakávalo v rodine. Začal pracovať ako novinár. Za svoju činnosť bol však vyhostený z Nemecka, pretože zverejňoval protivládne informácie a naplno obnažoval nespravodlivosť vtedajšieho politického režimu. Známe sú jeho články z *Rheinische Zeitung*, v ktorých horlivo obhajoval chudobných ľudí a poukazoval na ich útlak zo strany úradov a bohatých vrstiev spoločnosti. Bol tiež horlivým kritikom cárskej monarchie v Rusku. Musel často meniť miesto pobytu, pretože na neho boli za jeho publikačnú činnosť vydávané zatykače. V roku 1842 sa presťahoval do Kolína a o rok na to musel

³ RAYMOND, Williams. *Marxism and Literature*. Oxford : University Press, 2009. ISBN 978-0 19-876061-0.

⁴ WHEEN, Francis. *Karl Marx*. London : Fourth Estate, 1999, s. 32. ISBN 9781841151144.

odísť do Paríža, kde začal vydávať radikálne ľavicové noviny *Deutsch-Französische Jahrbücher*. V tom istom roku sa oženil so svojou celoživotnou láskou Jenny von Westphalen. V roku 1844 sa v Paríži zoznámil so svojim celoživotným priateľom a spolupracovníkom Friedrichom Engelsom. Na Marxove myslenie mali v tomto období veľký vplyv aj klasickí liberáli a ekonómovia, najmä Adam Smith, David Ricardo a James Mill.⁵ Študoval tiež francúzskych utopistov, najmä Henriho de Saint-Simona a Charlesa Fouriera a tiež dielo anglického filantropa a podnikateľa Roberta Owena.⁶ V tomto období začal pracovať na diele *Kapitál* a napísal tiež *Filozoficko-ekonomické rukopisy*, ktoré sa v budúcnosti stane kľúčovým dielom pre západný marxizmus.

V roku 1845 sa Marx presťahoval do Bruselu, kde opäť vydával radikálne ľavicové noviny *Vorwärts!*. V tomto období Marx, spoločne aj s Engelsom a ďalšími radikálmi spolupracuje s rôznymi organizáciami, ako napríklad s Ligou spravodlivých (*Bund der Gerechten*), komunisticko-kresťanskou organizáciou, ktorá sa v roku 1847 zlúči s Marxovou a Engelsovou vlastnou organizáciou Komunistickým korešpondenčným výborom (*Kommunistisches Korrespondenz-Komitee*).⁷ V tomto období napísal významné diela *Nemecká ideológia* a *Bieda filozofie*.

Zlomovým bodom v Marxovom životopise bol rok 1848, kedy starý kontinent zmietala vlna revolúcií. V tomto roku vydáva spoločne s Engelsom najdôležitejšie dielo marxizmu *Komunistický manifest*, ktorý sa začína vetou: „Po Európe mátoží strašidlo – strašidlo komunizmu.“ Kvôli tomu, že Marx podporoval revolučné aktivity robotníkov v Belgicku, musel odísť späť do Paríža a odtiaľ sa opätovne vrátil do Kolína, kde sa snažil vzkriesiť k životu svoju starú redakciu a založil *Neue Rheinische Zeitung*. V roku 1850 však musel z politických dôvodov natrvalo emigrovať do Londýna, kde spočiatku trpel výraznou hmotnou núdzou.⁸

V Londýne pôsobil v rôznych organizáciách. Aktívne pracoval so svojimi známymi a priateľmi pre Nemeckú robotnícku vzdelávaciu spoločnosť (*Deutscher Arbeiter-Bildungs-Verein*) a Komunistickú ligu (*Bund der Kommunisten*). Pracoval tiež ako európsky korešpondent pre noviny *New York Daily Tribune* a ďalšie radikálne tlače vydávané

⁵ FEDOSEYEV, Petr. *Karl Marx: A Biography*. Moscow : Progress Publishers, 1973, s. 63.

⁶ BERLIN, Isaiah. *Karl Marx and His Development*. London : Oxford University Press, 1963, s. 90 – 94.

⁷ ELSTER, Jon. *Karl Marx: A Reader*. Cambridge : Cambridge university press, 1986. ISBN 0-521-33832-8.

⁸ WHEEN, Francis. *Karl Marx*, c. d., s. 147 – 148.

v Prusku, Rakúsku a Južnej Afrike. Londýnske obdobie zvykne byť považované za druhú fázu Marxovej filozofie, ktorá je charakteristická rozchodom s Hegelovou filozofiou a príklonom k viac vedeckému mysleniu. V tomto období sa venuje štúdiu politickej ekonómie a vydáva prvý diel *Kapitálu* v roku 1867, ktorý niesol podnadpis *Ku kritike politickej ekonómie*. Ďalšou významnou prácou z tohto obdobia je *Kritika gothajského programu* (1875). Jedným z posledných diel, ktoré Marx vydal ešte počas svojho života, je *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu* (1884). Veľkú časť svojho viac než 30-ročného pobytu v londýnskom exile strávil Marx písaním ďalších zväzkov *Kapitálu*, ktoré však nedokončil. Zachovalo sa po ňom množstvo malých spisov, jednak z novín, do ktorých prispieval, jednak adresovaných rôznym robotníckym združeniam a organizáciám. Marx po sebe zanechal taktiež rozsiahlu korešpondenciu.⁹

Medzi Marxove najvýznamnejšie spisy zaradíme podľa slovenskej edície vybraných spisov Marxa a Engelsa nasledujúce tituly, zoradené chronologicky od najmladšieho po najstarší:

- *Ku kritike Hegelovej filozofie práva* (1843)
- *Ekonomicko-filozofické rukopisy* (1844)
- *Svätá rodina čiže kritika kritické kritiky* (1845)
- *Tézy o Feuerbachovi* (1845)
- *Nemecká ideológia* (1845)
- *Námezdná práca a kapitál* (1847)
- *Bieda filozofie* (1847)
- *Manifest komunistickej strany* (1848)
- *Triedne boje vo Francúzsku* (1850)
- *Osemnásť brumaire Ludovíta Bonaparta* (1852)
- *Základy kritiky politickej ekonómie* (1857)
- *Mzda, cena a zisk* (1865)
- *Kapitál I.* (1867)
- *Kritika gothajského programu* (1875)

⁹ SVEN – ERIC LIEDMAN. *A World to Win, The Life and Works of Karl Marx*. London : Verso, 2018. ISBN-13: 978-1-78663-506-8.

1.2 Kapitál

V stručnosti si priblížime aj Marxove hlavné dielo, *Kapitál*. Vo všeobecnosti by sa dala podstata tohto diela vysvetliť prostredníctvom fiktívneho dialógu medzi Marxom a osvietencom Françoisom Quesnayom, zakladateľom politickej ekonómie, na ktorého myšlienky Marx kriticky nadväzuje. Quesnay údajne často trápil svojich protivníkov nasledujúcou úvahou: „Uznávate predsa, že čím viac nákladov alebo nákladných prác možno bez ujmy pri výrobe usporiť, tým výhodnejšie tieto úspory budú, pretože budú zároveň aj znižovať cenu výrobku. A napriek tomu sa nazdávate, že produkcia bohatstva, ktoré pochádza z práce priemyselníkov, spočíva vo zvyšovaní výmennej hodnoty ich výrobkov?“ Marxova odpoveď na tento paradox spočívala v rozlíšení medzi absolútnou hodnotou tovaru a nadhodnotou. Absolútna hodnota je sama osebe ľahostajná pre kapitalistu, ktorý tovar vyrába. Kapitalistu zaujíma len nadhodnota tovaru. Tá zahŕňa nahradenie preddavkovej hodnoty. Keďže však relatívna nadhodnota rastie priamo úmerne s produktivitou, hodnota tovarov klesá nepriamo úmerne s produktivitou. Identický proces teda zlacňuje tovary aj zvyšuje nadhodnotu, ktorú obsahujú. Kapitalistovi teda ide len o výmennú hodnotu tovaru, nie o absolútnu alebo univerzálnu hodnotu.¹⁰

Marx v *Kapitáli* skúma základnú otázku, a to ako sa peniaze menia na kapitál. Za týmto účelom musí rozlíšiť všeobecný vzorec kapitálu a formu obehu. Rozlišuje bezprostrednú formu obehu (Tovar – Peniaze – Tovar) a premenu peňazí na tovar a spätnú premenu tovaru na peniaze (Peniaze – Tovar – Peniaze). Je to táto druhá forma obehu, ktorá mení peniaze na kapitál. Druhú formu obehu Marx rozdeľuje na dve fázy, kúpu (P – T) a predaj (T – P). V prvej fáze sa peniaze menia na tovar, v druhej fáze sa tovar mení na peniaze. Podľa Marxa je však nezmyselné, ak by sa v procese obehu P – T – P vymieňala rovnaká suma peňazí, napríklad 100 libier za 100 libier.¹¹ Kapitalizmus bude definovaný ako systém výroby, ktorý produkuje peniaze z peňazí. Kapitalista vyrába alebo kupuje tovar za určitú cenu, ale predáva ho za cenu vyššiu. Sprostredkovaná forma obehu P – T – P predstavuje pohyb, v ktorom vzniká nadhodnota sebazhodnotením hodnoty. Podľa

¹⁰ GANGULI, B. N. Karl Marx on Quesnay. In: *Indian Economic Review*, roč. 7, č. 2, 1972, s. 129 – 169.

¹¹ MARX, K. Kapitál. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy* 3. Bratislava : Pravda, 1977, s. 20– 21.

Marxa ide o „okultnú vlastnosť“ hodnoty, ktorá „rodí živé mláďatá“ a „znáša zlaté vajcia“. Kapitalizmus charakterizuje krédo „kupovať, aby sa drahšie predalo“.¹²

Kapitál ako výsledok tvorby nadhodnoty peňazí a tovarov obsahuje podľa Marxa protirečenia, ktoré sa prejavujú v jednotlivých typoch kapitálu – v obchodnom a úžerníckom kapitáli. Tieto protirečenia vyplývajú z kúpy a predaja pracovnej sily, ktorou Marx rozumie „súhrn fyzických a duševných schopností existujúcich v tele, v živej osobnosti človeka, ktoré dáva do pohybu zakaždým, keď vyrába úžitkovú hodnotu akéhokoľvek druhu“.¹³ Majitelia peňazí, teda kapitalisti, hľadajú na trhu práce pracovnú silu ako tovar. V tomto duchu musí byť majiteľ pracovnej sily, robotník, slobodný, aby ju mohol predávať. Tak vzniká základné protirečenie medzi kapitalistom a robotníkom, ktorý sa stáva subjektom tovarovej výmeny a predmetom vykorisťovania zo strany kapitalistu. Ten si totiž privlastňuje hodnotu práce, ktorá patrí robotníkovi. Nadhodnotu chápal ako nezaplatenú a neocenenú prácu robotníkov, ktorí musia predávať svoju pracovnú silu z existenčných dôvodov a sú podmienkami vlastníka výrobných prostriedkov nútení pracovať dlhšie, ako je potrebná doba na ich mzdu, ktorá vyjadruje náklady ich pracovnej sily.¹⁴

Dôležitým pojmom, ktorý vytvára protirečenie medzi kapitalistom a robotníkom, je pauperizácia, teda zbedačovanie. Pauperizácia je nevyhnutným dôsledkom kapitalistických výrobných vzťahov, ktorá úzko súvisí s pojmom „prekariát“.¹⁵ Kapitalista vníma robotníka ako tovar, ktorý si kupuje na trhu práce a zarába na ňom peniaze tým, že si prisvojuje jeho plody práce. Kapitalista zneužíva lacnú pracovnú silu a keďže využíva pracovnú silu robotníkov, ktorí pracujú svojim telom, ľahko ich môže prepustiť zo zamestnania a nahradiť inými, ktorí slobodne vstúpia do pracovného vzťahu s kapitalistom. Robotníci tým pádom nemajú žiadnu istotu a záruku, že ich kapitalista nevyhovie v momente, ako nájde výkonnejší, lepší tovar na trhu práce.

Marxove ekonomické analýzy kapitálu sa prelínajú s rôznymi etickými a politickými postrehmi. V kapitalistickom výrobnom procese identifikuje zákonitú prítomnosť periodicky sa opakujúcich štrajkov, v ktorých robotníci bojujú proti znižovaniu miezd, alebo sa usilujú bojovať za zvýšenie miezd. Analýza kapitálu predstavuje ústrednú tému

¹² MARX, K. Kapitál, c. d., s. 27 – 28.

¹³ MARX, K. Kapitál, c. d., s. 39.

¹⁴ MARX, K. Kapitál, c. d., s. 48 – 68.

¹⁵ JONNA, R. J., FOSTER, R. B. Marx's theory of working-class precariousness—and its relevance today. In: *A Journal of Critical Social Research*, roč. 27, s. 21 – 45.

skúmania spoločenskej základne, ktorá determinuje spoločenskú nadstavbu, teda politické, etické, kultúrne, umelecké a iné vzťahy. V Marxovom diele bola analýza kapitálu vždy viazaná na praktické ciele, ktorými bolo vzdelávanie robotníkov a vysvetľovanie, v čom a ako sú vykorisťovaní. Azda aj to je jedným z dôvodov, prečo Marx *Kapitál* nikdy nedokončil – pretože mal veľa práce s organizovaním robotníckej inteligencie a presadzovaním spravodlivejších podmienok na trhu práce.

1.3 Prvá internacionála

Marx sa spoločne s Engelsom a ďalšími radikálnymi ľavičiarimi zúčastnil v Londýne v roku 1864 Prvej internacionály (*International Workingmen's Association*), ktorej cieľom bolo zjednotiť robotnícku triedu na medzinárodnej úrovni a bojovať za zlepšenie ich pracovných podmienok a spravodlivosť. Na otváracom kongrese sa zišli zástupcovia owenitov (chartisti), proudhonovci, blanquisti, írski a poľskí zástupcovia robotníkov, talianski republikáni a nemeckí socialisti.

Prvá internacionála fungovala až do roku 1876 a prešla výraznými metamorfózami. Dôležitým medzníkom bola Parížska komúna (1871), krátka a prechodná vláda francúzskeho proletariátu, ktorá trvala od 18. marca do 28. mája. V dôsledku prehranej vojny s Pruskom sa radikálni ľavičiar z radov francúzskych vojakov spoločne s feministkami, socialistami, komunistami a anarchistami snažili presadiť viaceré politické ciele blízke internacionále. Cieľom bolo zaviesť progresívnu sociálnu demokraciu, ktorá by oddelila cirkevnú moc od štátnej moci, zaviedla samosprávy, dôchodkový systém, zakázala detskú prácu a ekonomickú demokraciu (komunitné vlastníctvo podnikov).¹⁶

Parížska komúna bola dôležitou udalosťou, v dôsledku ktorej sa vyprofilovali v internacionále dva tábory: nasledovatelia Bakunina (anarchisti) a proudhonosti na jednej strane a nasledovatelia Marxa (marxisti) a komunisti na druhej strane. Ako neskôr prehlásil Lenin, Karl Marx sa stal „dušou“ aj „srdcom“ celej organizácie a jeho slovo v nej malo

¹⁶ TOMBS, R. *The Paris Commune 1871*. London : Routledge, 2014. ISBN 9780582309036.

veľkú váhu.¹⁷ Rozdiely medzi anarchistami a marxistami by sme mohli zhrnúť do nasledujúcej schémy:

Anarchisti	Marxisti
Videli revolučný potenciál v roľníkoch bez pôdy a v nezamestnaných	Videli revolučný potenciál v robotníkoch
Odmietali nastoliť štátnu správu v akejkoľvek podobe. Verili, že ak by sa zmocnili moci a dosadili do úradov svojich ľudí, nevyriešili by sa žiadne problémy a nenastala by systémová zmena	Verili, že medzi prechodom z kapitalizmu do komunizmu bude prechodná fáza (socializmus), počas ktorej donucovacími prostriedkami docielia znárodnenie súkromného majetku
Chceli zmeniť nevyhovujúci systém čím skôr	Verili, že revolúcia bude prirodzeným dôsledkom vývoja kapitalistického hospodárstva

Diskusia medzi anarchistami a marxistami sa v podstate viedla o tom, ako mali postupovať robotníci v budúcnosti – mali založiť politické subjekty a snažiť sa uchádzať o moc vo voľbách, aby tak docielili zmenu hraním podľa vtedajších pravidiel, alebo sa mali pokúšať vystúpiť z kapitalistického systému a spoločnosti a zakladať kooperatívne komunity na spôsob fourierovcov, owenitov a iných utopických socialistov? Nezhody viedli k rozštiepeniu celej prvej internacionály na dve krídla, ktoré organizovali vlastné kongresy a postupne strácali na sile. Marxistické krídlo sa rozpustilo v roku 1876 a anarchistické krídlo zaniklo o rok neskôr.

1.4 Druhá internacionála

Odkaz Karla Marxa prežíval aj po jeho smrti. V roku 1889 vznikla v Paríži druhá internacionála. Druhá internacionála pokračovala v odkaze prvej, avšak bez prítomnosti

¹⁷ FEDOSEYEV, Petr. *Karl Marx: A Biography*, c. d., s. 444.

anarcho-syndikalistického krídla. Cieľom Druhej internacionály bolo spočiatku bojovať proti militarizmu a všetkým vojnám v Európe, ktoré škodili najmä slabším vrstvám spoločnosti a ožobračovali už beztak chudobných ľudí. Vojna bola v súlade s Marxovými a Engelsovými teóriami chronickým príznakom kapitalizmu, ktorý bez nej nedokáže fungovať a tak bol boj proti vojne *de facto* aj bojom proti kapitalizmu ako takému. Ekonomický zisk je v kapitalistickom systéme pohlcovaný vojensko-militaristickým komplexom a výdavkami na zbrojenie. Preteky v zbrojení sú podľa niektorých marxistických odborníkov dôsledkom vnútornej logiky kapitalizmu.¹⁸

Činnosť internacionály rozdelíme do dvoch období – predvojnové obdobie (1889 – 1914) a vojnové obdobie (1914 – 1916). Členovia internacionály sa opäť rozdelili do dvoch táborov. Na jednej strane stáli tzv. possibilisti, členovia Sociálnej demokratickej federácie (*Social Democratic Federation*), prvej socialistickej strany vo Veľkej Británii. Na druhej strane stáli marxisti, podporovaní anglickou Socialistickou ligou (*Socialist League*) a nemeckou Sociálnou demokratickou stranou Nemecka (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*). Diskusie sa opäť viedli pozdĺž línie reformisti vs. revolucionári. Tento spor vyplýva aj z teórií Marxa a Engelsa, ktoré dostatočne neriešili otázku toho, akými prostriedkami dosiahnuť zmenu kapitalistického systému. Druhá internacionalizácia však priniesla aj praktické výsledky, akými boli Deklarácia 1. mája a Deklarácia medzinárodného dňa žien, ktoré iniciovali boj za 8-hodinový pracovný deň vo viacerých kapitalistických štátoch. Internacionála založila aj tri orgány, ktoré sa starali o nábor nových členov, edukáciu a centrálné riadenie aktivít. Boli nimi Medzinárodný socialistický úrad, Medzinárodná federácia organizácií socialistickej mládeže a Medzinárodná rada ženských socialistických a odborových organizácií.¹⁹

Jednou z hlavných tém druhého, vojnového obdobia internacionály bola dilema sociálneho patriotizmu. Robotníci sa rozdelili na viacero frakcií, ktoré podporovali národné štáty a jednotlivé aliančné bloky v prvej svetovej vojne. Frakcie sa rozdelili do troch táborov – podporovatelia štátov Dohody, podporovatelia štátov Centrálnych mocností a antimilitaristi. Národnostné záujmy tak ustúpili cieľu sformovať globálne proletárske hnutie, ktoré by koordinovane postupovalo vo svetovej revolúcii proti buržoázii. Druhá

¹⁸ COULOMB, Fanny, FONTANEL, Jacques. War and Capitalism. In: GOULIAMOS, Konstantin, KASSIMERIS, Christos (eds.). *The Marketing of War in the Age of Neo-militarism*. London : Routledge, 2012, s. 182. ISBN 978-0-415-88513-3.

¹⁹ GEARY, Dick. *The Second International: socialism and social democracy*. Cambridge : University Press, 2008. ISBN 9781139053600

internacionála bola dôležitou organizáciou, ktorá tvorila východisko Leninovej kritiky a formovania leninizmu ako nástupníckej ideológie svetového proletariátu. Rozkol medzi reformistami a revolucionármi sa postupne vykryštalizoval do podoby, v ktorej proti sebe stáli radikálni, revoluční socialisti, usilujúci sa nastoliť diktatúru proletariátu na globálnej úrovni systematickým záberom už existujúcich štátov a umiernení, reformní socialisti, ktorí sa snažili metódou postupného presadzovania zmien zrušiť triedny antagonizmus so zachovaním existujúcich štátnych telies a štruktúr.²⁰

Druhá internacionála vyústila do víťazstva militantných socialistov, ktorým sa v osobe Vladimíra Il'jiča Lenina podarilo iniciovať Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu v roku 1917 a založiť Zväz sovietskych socialistických republík. Významnú úlohu zohrávala tiež nemecká organizácia Spartakova Liga (*Spartakusbund*), ktorú riadila Rosa Luxemburgová. O tri roky po rozpade druhej internacionály vznikla v Moskve tretia internacionála (*Komintern*), ktorej hlavným cieľom bola snaha o podmanenie celého sveta sériou koordinovaných ľudovo-demokratických revolúcií riadených z Kremľu.

Štvrtá a piata internacionála sa vo všeobecnosti nepovažujú za autentické organizácie, no napriek tomu zohrali dôležitú úlohu vo vývoji sociálnodemokratickej politiky. Štvrtá internacionála vznikla v Paríži v roku 1938 z iniciatívy Leona Trotskeho a stala sa známa tým, že oponovala centrálnej komunistickej moci v Moskve a prehlásila stalinizmus za nautentickú, falošnú verziu komunizmu. Môžeme ju preto charakterizovať ako antistalinistickú iniciatívu. Určité výsledky dosahovala najmä v latinskej Amerike, no po vnútorných rozporoch sa fragmentarizovala na množstvo malých „internacionál“ bez reálneho vplyvu. Piata internacionála (*Movement for a Revolutionary Communist International*) vznikla ako pokus o revitalizáciu štvrtej internacionály v roku 1989 zlúčením írskych, britských, francúzskych a nemeckých robotníckych organizácií. Je aktívna najmä na internete, avšak bez väčšieho dopadu na súčasné politické dianie.²¹

²⁰ LENIN, Vladimír I. *The Collapse of the Second International*. Glasgow : The Socialist Labour Press, 1920.

²¹FIFHT INTERNATIONAL. [Navštívené 2022-22.02]. Dostupné na internete: <<https://fifthinternational.org>>.

1.5 Sociológia revolúcie

Marxov životný príklad možno ilustrovať na citáte 11. tézy z *Téz o Feuerbachovi*: „Filozofi svet len rozlične vysvetľovali, ide však o to, zmeniť ho“.²² Jeho aktivity v robotníckych hnutiach a odkaz, z ktorého čerpali prvá, druhá, tretia a napokon aj štvrtá a piata internacionála odkazovali k snahe aktívne pretvoriť spoločenské inštitúcie a vzťahy prostredníctvom premyslenej a rozpracovanej teórie. Snaha previazať teoretické poznatky s praktickým konaním sa nespája výlučne len s marxizmom, no vzhľadom na rozsah a dopad marxistických ideálov v praxi ide o teóriu, ktorá je z historického hľadiska mimoriadne vplyvná a – vzhľadom na radikálne implikácie leninizmu, stalinizmu a maoizmu – nebezpečná.

Hlavným faktorom marxizmu je v praktickej rovine teória revolúcie ako nevyhnutného nástroja na uskutočňovanie politických zmien násilnými prostriedkami. Na príklade prvých dvoch internacionál možno sledovať, že v samotnom marxizme neexistovala jednoznačná odpoveď, či sa majú kvalitatívne zmeny v spoločensko-politických vzťahoch uskutočňovať zavádzaním postupných malých zmien, ktoré budú prirodzeným vyústením antagonizmu spoločenských tried, alebo otvoreným, násilným bojom, ktorý radikálne premení staré spoločenské vzťahy.

Samotný Marx vnímal revolúciu ako nevyhnutný a prirodzený dôsledok kapitalizmu, ktorý konštituuje jeho vnútornú protirečivosť. Hoci sa v postupnom historickom vývoji marxizmu čoraz častejšie presadzovali reformné prúdy a tendencie, marxizmus predstavuje z teoretického hľadiska veľký prínos k štúdiu revolúcií ako sociálneho fenoménu. Marx bol fascinovaný štúdiom Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie a aktívne zažil revolúcie v meruôsmom roku.

V marxizme možno rozlíšiť dva základné pohľady na revolúciu. Po prvé, revolúcia predstavovala premenu spoločnosti, ku ktorej dochádza v období, keď výrobné sily (proletariát) začínajú byť spútané výrobnými vzťahmi, vyhovujúcimi triede kapitalistov. Revolúcia je proces, v ktorom výrobné sily rozbíjajú tieto putá a spolu s nimi zvrhávajú aj starý spoločenský poriadok a jeho inštitúcie. Podľa druhej marxistickej verzie je revolúcia výsledkom triedneho boja, ktorý sa odohráva vo vnútri výrobných vzťahov. Boj postupne

²² MARX, K. Téz o Feuerbachovi. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 211.

narastá a preniká do všetkých existujúcich inštitúcií. Ústi do otvoreného konfliktu, ktorý napokon vedie k nahradeniu vládnucej triedy tými, ktorých ovládala. V sociológii revolúcie bol Marx ovplyvnený najmä Hegelovou koncepciou pána a raba. Marx v podstate redukoval celé dejiny na sériu násilných revolúcií, v ktorých sa spoločenské triedy usilovali podmaniť jedna druhú a nastúpiť na miesto vedúcich elít. Buržoázna revolúcia, ktorá nastala vo Francúzsku, bola mimoriadne dôležitá, pretože predstavovala predstupeň proletárskej a socialistickej revolúcie.²³

²³ LÖWY, Michael. *The Theory of Revolution in the Young Marx*. Chicago : Haymarket Books, 2005. ISBN 978-1931859-19-6.

2. Metodika a ciele

Cieľom záverečnej práce je analýza základných charakteristík a východísk marxizmu ako teórie medzinárodných vzťahov. V práci sme si stanovili ako hlavnú hypotézu otázku, či existujú v rámci teórie marxizmu rôzne interpretácie medzinárodných vzťahov. Na zodpovedanie hlavnej hypotézy sme si stanovili parciálne výskumné otázky:

- aké základné diela a historický kontext formovali tradíciu marxizmu
- aké praktické implikácie mala teória marxizmu na dejiny medzinárodných vzťahov
- aké jednotlivé smery alebo prúdy rozlišujeme v rámci marxistickej teórie
- aké sú základné pojmy a koncepty marxizmu

Na zodpovedanie parciálnych otázok a hypotézy sme využili súbor metód, ktoré sa opierali o kvalitatívnu analýzu literárnych prameňov. Vychádzali sme z analýzy primárnych prameňov (Marxove pôvodné diela) a sekundárnych prameňov (odborné monografie a štúdie). Vzhľadom na skutočnosť, že marxizmus predstavuje interdisciplinárnu teóriu, zasahujúcu do viacerých oblastí spoločenských a humanitných vied, sme pracovali so slovníkom a pojmami z filozofie, politológie, ekonómie a sociológie.

V práci sme sa pridržovali interpretačných a hermeneutických zásad, ktoré definovali základné rámce kvalitatívnej analýzy dostupných literárnych prameňov. Sú nimi kontextuálna koherencia, princíp ústretovosti a prohibícia anachronizmu. Prvý princíp sme aplikovali v tom zmysle, že k marxizmu ako teoretickému smeru sme pristupovali cez analýzu života a diela Karla Marxa, pretože spisy, ktoré písal, sú úzko späté s jeho praktickými aktivitami, zamestnaním ktoré vykonával a životných cieľov, ktoré sa snažil naplniť. Marxizmus je neoddeliteľný tiež od širšieho historického kontextu, ktorý sme v práci rozoberali najmä cez opis prvých dvoch internacionál ako priestoru, v ktorom sa marxizmus nielen aplikoval do praxe, ale ktoré aj spätne podmienilo reinterpretáciu marxizmu a jeho pretvorenie na pluralitnú doktrínu. Druhý princíp sme využili v tom zmysle, že sme marxizmus interpretovali cez diela samotných autorov, ktorí sa hlásia k marxistickým východiskám, alebo ktorí tvoria základ a východisko marxistických teórií. Za účelom objektivity sme v práci vychádzali aj z kritických reakcií na marxizmus, ktoré

sa pohybovali výlučne v teoretickej rovine (realizmus, neomarxizmus). Dodržiavaním tretieho princípu sme sa v práci vyhli anachronickému posudzovaniu marxizmu, ktorý by marxizmus interpretoval cez príliš staré alebo nové kategórie a koncepty, ktoré marxistickí autori ešte nemohli poznať, alebo ktoré boli naopak v období, kedy písali, už dávno prekonané.

Okrem analytických a interpretačných metód sme v práci využili ešte všeobecné metódy abstrakcie, syntézy a komparácie. Marxistické texty tvoria často zložitý a rozmanitý súbor teórií, historizujúcich výkladov a dobovo podmienených príkladov, ktoré sme sa snažili explikovať názornejším spôsobom.

3. Marxizmus ako teória medzinárodných vzťahov

Marxizmus patrí v súčasnosti medzi klasické prúdy a smery v teórii medzinárodných vzťahov. Popri liberalizme (idealizme), realizme a racionalizme predstavuje základný smer, ktorý pristupuje k skúmaniu medzinárodných vzťahov cez prizmu ekonómie, triedneho konfliktu, kritiku kapitalizmu a globalizácie. Marxistické myšlienky a postoje tvoria východisko aj viacerých ďalších smerov, akými sú napríklad historická sociológia, kritická teória, feminizmus, či postmoderna. V nasledujúcej kapitole sa pokúsime popísať základné východiská a charakteristiky marxizmu ako teórie medzinárodných vzťahov.

V polovici 40-tych rokov 19. storočia Marx a Engels napísali, že kapitalistická globalizácia seriózne podkopala základy medzinárodného systému štátov. Konflikt a súťaživosť medzi národnými štátmi sa v ich poňatí ešte neskončili a hlavné trecie plochy mali do budúcnosti súvisieť s dvomi princípmi spoločenských tried. Prvým bola národná buržoázia, ktorá kontrolovala rôzne systémy vlády a rozrastajúcim sa kozmopolitným proletariátom. Náčrt nového typu spoločnosti sa rodil v najvyspelejších politických hnutiach daného obdobia, v ktorom sa proletariát organizoval na nadnárodnej úrovni. Skrze revolučné aktivity mal medzinárodný proletariát postupne presadiť ideály slobody, rovnosti a bratstva a vytvoriť tak nový svetový rád, ktorý by oslobodil všetky ľudské bytosti spod vykorisťovania a útlaku.²⁴

Mnoho teoretikov medzinárodných vzťahov poukázalo na zlyhania marxistického výkladu svetovej histórie. Ťažisko marxistickej teórie spočíva v predpoklade, že hybnou silou medzinárodnej politiky je súťaženie a konflikt nezávislých politických komunít. Kenneth Waltz napríklad tvrdil, že marxizmus ponúka odlišný výklad medzinárodných vzťahov, v ktorom predstavuje dôležitý komponent viera vo víťazstvo socializmu nad kapitalistickými režimami. Marxizmus tak predpokladá finalitu svetovej histórie, ktorá sa skončí konečným a nezvratným víťazstvom medzinárodného proletariátu. Takýto postoj však vychádza z utopistického myslenia a je nerealistický.²⁵ Racionalistická kritika marxizmu zase upozorňuje na skutočnosť, že klasické diela, ako napríklad Leninov

²⁴ MARX, K., ENGELS, F. *Komunistický manifest*. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 329 – 386.

²⁵ WALTZ, K. *Man, the State, and War*. New York : Columbia University Press 1959. ISBN 0231022921.

spis *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* je skôr ako štúdiou o medzinárodných vzťahov analýzou ekonomických aspektov ľudského života. Marxisti podcenili dopad nacionalizmu, štátu a vojny, mocenskej rovnováhy, medzinárodného práva a diplomacie na štruktúry svetovej politiky, pretože sa príliš zamerali na ekonomiku a politickú ekonómiu.²⁶

Koncom 20. storočia sme boli svedkami nových marxistických teórií, ktoré kritizovali tradičné teoretické smery medzinárodných vzťahov, najmä realizmus. Najvýraznejšie sa tieto marxistické teórie prejavovali v prácach tzv. kritickej teórie medzinárodných vzťahov. Marxizmus predstavuje dôležitý a mimoriadne bohatý zdroj pre medzinárodnú politickú ekonómiu, ktorá sa snaží pochopiť a vysvetliť interakcie medzi štátmi a trhmi, štátny systém a kapitalistickú svetovú ekonomiku, sféry moci a výrobu. Kolaps ZSSR a triumf kapitalizmu nad socializmom v 90-tych rokoch 20. storočia viedli k oslabeniu vplyvu marxizmu ako spoločenskej teórie a politickej praxe. Relevancia marxizmu sa po konci obdobia bipolarity a s nástupom novej fázy globalizácie nestratila, práve naopak. Niektorí autori sa domnievajú, že Marxove spisy, ktoré v kapitalistickom systéme identifikovali silný jednotiaci prvok celého ľudstva, sa ukázali byť mimoriadne výstižné a pravdivé.²⁷

Takéto optimistické postoje však narážajú na svoje limity a nemali by sme ich nekriticky prijímať. Marxizmus napríklad predpokladal, že triumf kapitalizmu bude trvať len veľmi krátko, pretože zákony spoločenského vývoja nevyhnutne privodia jeho kolaps. Marxizmus taktiež nedokázal správne odhadnúť dôležitosť národného štátu a násilia v modernom svete, čo napokon pripustili aj samotní marxisti v 70-tych a 80-tych rokoch 20. storočia.²⁸ Moderné formy globalizácie majú za dôsledok nové etnické nepokoje a násilie. Marx ani Engels nedokázali predpovedať fragmentáciu národov, hoci je pravdou, že globalizáciu videli ako príčinu vzrastajúcej nerovnosti v spoločnosti. Marxizmus sa zaoberal výrobnými systémami a formami triedneho boja a nerozvíjal adekvátnu kritickú teóriu moderného politického a medzinárodného systému. Marxistické analýzy kapitalistickej globalizácie a fragmentácie tak podľa vyššie uvedených smerov realizmu a racionalizmu nemôžu byť považované za seriózne príspevky do oblasti štúdií

²⁶ WIGHT, M. Why is there no international theory. In: BUTTERFIELD, H., WIGHT, M (eds.). *Diplomatic Investigations*. London : G. Allen & Unwin, 1966, s. 25.

²⁷ WHEEN, F. *Karl Marx*. London : Fourth Estate, 1999. ISBN 9781841151144.

²⁸ GIDDENS, A. *The Nation-State and Violence*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. ISBN 0745600328.

medzinárodnej politiky. Voči konvenčným prístupom predstavujú skôr akési druhotriedne analýzy, ktoré však môžu predstavovať východisko pre formuláciu nových prístupov a teoretických smerov.

3. 1. Determinanty marxistickej teórie medzinárodných vzťahov

Marx považoval históriu ľudstva za zložitý a náročný boj, ktorého cieľom bolo saturovať základné materiálne potreby. Za týmto účelom je možné vnímať históriu ako snahu porozumieť prírode za účelom jej podmanenia. Marx bol v tomto smere pokračovateľom osvietenstva a tradície myslenia, ktorá stotožňovala vedecko-technologický pokrok s pokrokom morálnym a duchovným. S postupným porozumením tomuto svetu a zavádzaním nových technológií do praxe zanikne panstvo niektorých spoločenských tried, ktoré vykorisťujú iné spoločenské triedy. Taktiež zanikne vzájomná nedôvera a strach, ktoré vládli nad ľudstvom dlhé stáročia. Hlavnými pozitívami dejinného vývoja je tak postupné podmanenie nepriateľských prírodných síl, ktoré kedysi ľudia nedokázali pochopiť a ich ovládnuť. História je lineárnym pohybom vpred, počas ktorého dochádza k eliminácii nevedomosti a poverčivosti, k zdokonaľovaniu schopností zabezpečiť si materiálne zdroje a k navyšovaniu potenciálu zabezpečiť stále väčšiemu počtu ľudí vyššiu mieru blahobytu.

Napriek tomuto celkovému optimistickému pohľadu je Marxov opis nového výrobného štádia spoločnosti negatívny a miestami až tragický. Kapitalizmus podľa neho uvoľnil spoločenské sily a pohyby, ktoré uväznili individuálnych ľudí v medzinárodnej spoločenskej deľbe práce a vystavili ich ničím nekontrolovanej a neľútostnej sile trhov. Staré formy vykorisťovania vystriedali nové formy, najmä továrenská výroba, ktorá z robotníkov spravila len predĺžené časti strojov.²⁹ Podľa Marxa kapitalizmus vyvolal medzi jednotlivými národmi a spoločnosťami pocity odcudzenia. Nacionalizmus nemal v pokročilých proletárskych organizáciách miesto, pretože tie sa usilovali o realizáciu kozmopolitického projektu. Kapitalizmus ako politický systém je však definovaný neregulovanou exploatáciou, kde buržoázia kontroluje pracovnú silu proletariátu a obohacuje sa na jeho úkor. Toto bolo hlavnou príčinou prebiehajúceho odcudzenia

²⁹ MARX, K. Kapitál. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy* 3. Bratislava : Pravda, 1977, s. 48 – 56.

v ktorom sa nachádzalo ľudstvo a dve základné spoločenské triedy (buržoázia a proletariát). Koniec prehlbujúcemu odcudzovaniu sa a vykorisťovaniu bolo hlavnou Marxovou politickou aspiráciou a taktiež motiváciou, ktorá stála za jeho snahou porozumieť zákonom kapitalizmu a všeobecného vývoja histórie ľudstva. Marx bol presvedčený, že historické skúmanie výrobných síl (technológie) a výrobných vzťahov (deľba práce) bolo filozofmi doposiaľ málo reflektované. Svoju kritiku adresoval predovšetkým Hegelovi a hegelovcom, ktorých v mladosti študoval. Hegel sa zameral na rôzne formy umeleckého, náboženského, historického, politického a filozofického myslenia. Vo svojom zložitom filozofickom systéme rozlíšil rôzne typy sebauvedomenia a sebapoznania, ktorými ľudstvo prešlo v priebehu histórie. Po Hegelovej smrti sa jeho žiaci a nasledovatelia rozdelili do dvoch táborov. Mladohegelovci kritizovali náboženstvo a stotožňovali ho s falošným vedomím, ktoré ľuďom bránilo poznaniu skutočného stavu vecí vo svete. Marx nepovažoval náboženstvo za intelektuálny omyl, ale za vyjadrenie frustrácie utláčaných spoločenských tried, ktoré bojovali o prežitie a uspokojenie základných materiálnych potrieb. Náboženstvo bolo podľa neho „ópiom ľudu“, „vzdychom utlačanej bytosti“ a revolucionári museli pochopiť spoločenské podmienky, ktoré stáli za zrodom náboženských predstáv a viery, aby ich mohli odstrániť. Kritika náboženstva sa tak v Marxovom poňatí stala kritikou sveta.³⁰

Základným východiskom Marxovej materialistickej koncepcie histórie je presvedčenie, že individuálni ľudia musia v prvom rade naplniť a saturovať svoje základné fyzické potreby a až potom sa venovať duchovným alebo spoločenským potrebám. Pre väčšinu ľudí to v realite znamenalo, že sa museli vzdať vlastníctva svojich pracovných síl a prepožičať ich úzkej skupine ľudí, ktorí vlastnili výrobné nástroje. Len odovzdaním svojich síl mohli v kapitalizme prežiť. Špecifická povaha vlastníckych vzťahov totiž favorizovala dominantnú spoločenskú triedu, ktorá mala prostriedky a možnosti vykorisťovať členov podriadenej spoločenskej triedy. Toto bolo podľa Marxa príčinou triednych konfliktov a bojov. Triedny boj predstavoval základnú hybnú silu v dejinách ľudstva. Striedanie spoločenských formácií bolo dôsledkom revolúcií.

³⁰ MARX, K. Ku kritike Hegelovej filozofie práva. Úvod. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 13 – 26.

Podľa Marxa bola história postupnou transformáciou ľudskej prirodzenosti.³¹ Ľudia svojou prácou nemenili len prírodu a vonkajší svet, ale aj seba samých. Táto transformácia sa prejavovala vytváraním nových potrieb. História vývoja ľudského druhu môžeme pochopiť sledovaním vývoja dominantných spôsobov výroby, ktorý sa začínal primitívnym komunizmom (Egypt), otrokárskymi spoločnosťami (Grécko, Rím), stredovekým feudalizmom a vrcholil v kapitalizme. Kapitalizmus bol finálnym pred štádiom konca dejín a mal byť vystriedaný socializmom. Táto zmena mala nastať na medzinárodnej úrovni, pretože socializmus mal byť výsledkom globálneho vývoja. Vojná, imperializmus a obchod zlikvidovali bariéry izolácie, príznačné pre predchádzajúce spoločenské formácie. Kapitalizmus tak nasmeroval ľudstvo na jednotnú dráhu vývoja, pre ktorý bola príznačná ekonomická a technologická unifikácia. Sociálna kooperácia a solidarita, internacionalizácia predstavovali kľúčové témy marxistickej histórie, ktoré mali najväčší dopad na štúdie medzinárodných vzťahov a politiky.³²

Marx považoval kapitalizmus za štádium univerzálnych dejín, ktoré charakterizujú spoločenské vzťahy globálnej výroby a výmeny tovarov. Toto štádium sa vyznačuje kozmopolitnými črtami nielen v oblasti spotreby, ale aj umenia, napríklad literatúry. Tá istá sila, ktorá zjednotila ľudstvo, však bráni vytvoreniu globálneho pocitu solidarity a súdržnosti, pretože proti sebe stavia jednotlivé národné buržoázie a tiež buržoáziu proti proletariátu. V Marxových úvahách o triednom boji tak možno sledovať dve roviny – boj jednotlivých buržoázií a boj buržoázie proti proletariátu. Aj proletariát sa dostáva do vnútorného konfliktu, pretože členovia pracujúcej triedy musia medzi sebou vzájomne súťažiť o zamestnanie. Napätie medzi bohatstvom, ktoré produkuje kapitalizmus a chudobou individuálnych ľudí však medzi členmi vykorisťovanej triedy vytvára potrebu solidarity. Medzinárodný proletariát túži po solidarite aj kvôli tomu, že kapitalistické spoločnosti zneužívajú reči o slobode a rovnosti pre všetkých, aby tým legitimizovali existujúce spoločenské vzťahy, zatiaľ čo v skutočnosti systematicky popierajú a odopierajú reálnu slobodu a rovnosť všetkým nižším spoločenským triedam.

Pre marxizmus je dôležité zadefinovať reálnu slobodu a rovnosť. Marx ani Engels vo svojich spisoch nevenovali morálnej filozofii príliš veľa priestoru, hoci ich analýza

³¹ MARX, K. Ekonomické a filozofické rukopisy. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 47 – 115.

³² GILL, S. (ed.). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. ISBN 0521435234.

kapitalizmu nadobúda silný normatívny charakter.³³ Kapitalizmus možno v intenciách normatívnej a morálnej filozofie interpretovať ako silu, ktorá bráni emancipácii človeka. Marx píše, že dejiny vytvárajú ľudí, ale nie spôsobom, akým si želajú. To znamená, že ľudstvo disponuje silou sebaurčenia, ale triedny boj a triedna štruktúra im bráni dosahovať reálnu slobodu.³⁴ V kapitalistických spoločnostiach znamenajú pojmy ako sloboda a rovnosť len toľko, že buržoázia a proletariát vstupujú do pracovných vzťahov ako slobodné a rovné subjekty. Nachádzajú sa však vo vzťahu výraznej sociálnej nerovnosti, ktorá vylučuje slobodné postavenie proletariátu. Mnohé proletárske organizácie videli v socializme nádej na rozšírenie slobody, ktorú kapitalizmus vydobyl len pre úzku skupinu spoločnosti, do všetkých spoločenských tried. Marxova kritika kapitalizmu je v podstate kritikou adresovanou zvnútra. Kapitalistický systém je kritizovaný z pozície výdobytkov kapitalizmu a jeho nesplneného prísľubu slobody a rovnosti všetkým individuálnym členom spoločnosti. Z tohto hľadiska je Marxova kritika blízka Kantovmu imanentizmu, aj keď samotný Marx odmietol Kantove poňatie racionality, podľa ktorého sú absolútne morálne pravdy principiálne prístupné ľudskému rozumu a univerzálne spoznatelné.³⁵

Marx nerozlišoval doktrínu socializmu, ktorý by sa výlučne vzťahoval len na nejakú špecifickú krajinu. V kontexte globalizácie je možné dosiahnuť ľudskú slobodu a emancipáciu pomocou univerzálnej solidarity a kooperácie. Z hľadiska teórie medzinárodných vzťahov Marxova interpretácia nepredpokladá popis a analýzu vzťahov medzi národmi, zaoberá sa skôr výzvami kapitalistickej globalizácie a tým, ako vnútorná dynamika kapitalizmu predstavuje principiálnu a nezastaviteľnú silu globalizácie. Skúmanie štátov a ich vzťahov, ako aj vojny a boja o moc, tak v marxizme strieda záujem o porozumenie a snaha vysvetliť vnútorné zákony vývoja a pohybu kapitalistického systému produkcie. Jednou zo základných charakteristík kapitalizmu je v Marxovom a Engelsovom poňatí logika expanzionizmu. Podstatou kapitalizmu je strhávať všetky bariéry obchodných stykov, aby si trhy dokázali podmaniť celý svet. „Tyrania vzdialenosti“, ktorá bráni pohybu kapitálu, má byť zredukovaná na minimum.³⁶ Marx a Engels tvrdia, že vďaka buržoázii vznikol kozmopolitný charakter výroby a spotreby

³³ LUKES, S. *Marxism and Morality*. Oxford : Oxford University Press, 1985. ISBN 9780192820747.

³⁴ MARX, K. *Osemnásť brumaire Ludovíta Bonaparta*. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 241 – 333.

³⁵ KARATANI, K. *Transcritique: On Kant and Marx*. Chicago : MIT Press, 2005. ISBN 9780262612074.

³⁶ MARX, K. *Základy kritiky politickej ekonómie*. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 2*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 363 – 419.

v každej krajine. Príčinou tohto vzniku bolo vykorisťovanie svetového trhu. Staré formy národných priemyslov boli zničené a namiesto starých túžob občanov, ktoré satureovali produkty vyrobené ich štátom, nastúpili nové túžby, ktorých saturácia si vyžaduje produkty pochádzajúce z exotických krajín a prostredia. Tým, že buržoázia veľmi rýchlo dokázala zlepšiť všetky nástroje a spôsoby výroby a radikálne uľahčila dopravu na veľké vzdialenosti, civilizovala všetky národy, aj tie menej rozvinuté či „barbarské“. Lacné ceny komodít predstavujú „palebnú silu“, ktorá rozborí všetky Čínske múry, ktoré „barbarské“ krajiny stavajú proti kapitalistom a buržoázii. Vo svete neexistuje údajne žiadna sila, ktorá by zastavila expanziu buržoázneho spôsobu výroby. Buržoázia pretvorila svet na svoj vlastný obraz a každý štát, každá spoločnosť, sa stala kapitalistickou.³⁷

Marxistické tézy kritizoval Kenneth Waltz na príklade prvej svetovej vojny. Počas vojny sa záujmy proletárskej triedy prelínali skôr so záujmami národnej buržoázie, ako so záujmami proletárov iných krajín. Vonkajšie ohrozenie suverenity a existencie štátu, ktorého boli proletári a buržoázia súčasťou, generoval potrebu kooperácie medzi týmito antagonistickými triedami. Marx tak nedokázal správne odhadnúť podstatu vzťahu medzi spoločenskými triedami, ktoré nemusia byť nevyhnutne nastavené proti sebe ako nezmieriteľní nepriatelia. Waltz upozorňuje, že Marxov omyl vyplýval z „ekonomického redukcionizmu“ jeho teórií, ktoré marginalizovali úlohu kľúčových kategórií teórie medzinárodných vzťahov, akými sú „nacionalizmus“, „štát“ a „vojna“.³⁸

Waltzovu kritiku rozvíjali viacerí autori, ktorí zdôrazňovali nasledujúce tri kritické momenty. Po prvé, Marx a Engels predpokladali endogénne vysvetlenia podstaty spoločenských javov, keď tvrdili, že veľké politické revolúcie v histórii vždy vznikali v dôsledku vnútorných protirečení v oddelených, uzavretých spoločnostiach.³⁹ Marx argumentoval, že vzťahy medzi štátmi predstavovali sekundárne až terciárne sily pôsobiace na vývoj dejín. V porovnaní s nimi zohrávali dôležitejšiu úlohu spôsoby výroby a zákonitosti ich vývoja. Medzinárodné vzťahy a spôsob organizácie štátov boli podľa Marxa epifenoméni deľby práce. Marxizmus tak do veľkej miery ignoroval geopolitiku, nacionalizmus a vojnu.⁴⁰ Po druhé, pod vplyvom revolučných udalostí z roku 1848 museli Marx a Engels prehodnotiť svoje pozície ohľadom národného povedomia. Íri a Poliaci boli

³⁷ MARX, K., ENGELS, F. Manifest komunistického programu, c. d.

³⁸ WALTZ, K. *Man, the State, and War*, c. d., s. 124 – 158.

³⁹ GIDDENS, A. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London : Macmillan Press, 1981. ISBN 0333309723.

⁴⁰ MARX, K. Bieda filozofie. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 2*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 275 – 300.

podľa nich primárne pod vplyvom nacionalizmu, ako obeťami triedneho vykorisťovania. Sloboda od národa a nacionalizmu sa ukázala byť podstatnejšou vlastnosťou pre široké vrstvy ľudí, ktoré sa mali stať spojencami medzinárodného proletariátu.⁴¹ Fenomén odcudzenia medzi národnými skupinami tak začal zohrávať dôležitejšiu úlohu v Marxových a Engelsových spisoch. Vojenská súťaživosť, vyplývajúca zo vzájomných konfliktov národov, mohla skôr podnietiť proletársku revolúciu ako kapitalistická kríza. Engels dokonca argumentoval, že socialistické hnutia musia brať otázku národnej bezpečnosti a obrany vlasti veľmi vážne, najmä v časoch, kedy sa schyľuje k veľkým vojenským konfliktom.⁴² Po tretie, takéto ojedinelé úvahy o nacionalizme, štáte a vojne nevedli v budúcom vývoji marxizmu k systematickému prepracovaniu základných východísk historického materializmu. Rozdiel medzi ekonomickou základňou a právnou, politickou a ideologickou nadstavbou sa stal trvalou súčasťou marxistických teórií, v ktorých nacionalizmus, štát a vojna zohrávali len vedľajšiu rolu. Napriek sympatiám k progresívnym národným hnutiam zostali Marx a Engels v zajať presvedčenia, že ekonomická sila je základnou formou politickej sily. Revolúcia predstavovala jednoducho prechod od kapitalizmu k socializmu.⁴³

Z troch uvedených momentov kritiky a reflexie vzťahu marxizmu k ústredným kategóriám a koncepciám medzinárodných vzťahov vyplýva, že štúdium triednej dominancie a nerovnosti zatienilo iné formy spoločenských vzťahov a systematického násilia medzi jednotlivými triedami či skupinami, akými sú napríklad forma rasovej, rodovej a národnostnej nerovnosti a nadvlády. V tomto duchu sa niesla kritika Marxa a Engelsa v prácach predstaviteľov školy tzv. austromarxizmu. Marx a Engels údajne podcenili dopad kultúrnych rozdielností na vývoj dejín ľudstva, ako aj pretrvávajúci vplyv lojality jednotlivcov a skupín k národu. Podľa týchto kritikov je pre modernú kapitalistickú spoločnosť charakteristická potreba napĺňať požiadavky kultúrnej autonómie. Marx ani Engels sa však nevyjadrovali k otázke, či a v akom zmysle budú národnostné rozdielnosti a identity prežívať v socialistickom svetovom ráde. Podľa austromarxistov mohla kultúrna diverzita a diverzifikácia v socializme prekvitať. Kozmopolitizmus sa mohol stať

⁴¹ BENNER, E. *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels*. Oxford : Oxford University Press, 1995. ISBN 019827959.

⁴² GALLIE, W. B. *Philosophers of Peace and War. Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978, s. 66 – 99. ISBN 052129651X.

⁴³ CUMMINS, I. *Marx, Engels and National Movements*. London : Croom Helm, 1980. ISBN 9780709903383.

predpokladom univerzálneho priateľstva medzi všetkými ľuďmi, ktoré by sa rozvíjalo bez ohľadu na to, či by povedomie príslušnosti k národu vymizlo, alebo nie.⁴⁴

3. 2. Nacionalizmus a imperializmus

Marxizmus kládol dôraz primárne na analýzu spôsobov výroby, triedneho boja a revolučného procesu. Súbežne s týmito problémami sa však Marx a Engels intenzívne venovali taktiež analýzam ekonomickej a technologickej unifikácie ľudstva a všetkých svetových spoločností. Rozlíšili dva typy hybných síl v kapitalistickej spoločnosti – centrifugálnej a centripetálnej. Tieto typy hybných síl označujú na jednej strane súbor prvkov, ktoré spájajú spoločnosť a vytvárajú v nej rôzne typy väzieb a na druhej strane oddeľujú vybrané skupiny spoločnosti od zvyšku sveta. Kooperácia môže prebiehať v dvoch rovinách, v domácej a medzinárodnej. Raný kapitalizmus spojil jednotlivé a izolované skupiny ľudí do jedného homogénneho celku, národa. V počiatočnej fáze kapitalizmu vytvorili vládnuce elity v tradičných spoločnostiach nové triedne identity, ktoré sa odlišovali podriadenosťou alebo nadriadenosťou jedna voči druhej. Postupom času kapitalizmus expandoval za hranice národov. Vykorist'ovateľský charakter viedol v období globalizácie k rozvoju internacionalizmu, teda medzinárodných väzieb medzi spoločenskými triedami v jednotlivých národoch. Takto sa formovali prvé aliancie proletárov a robotníkov pracujúcich v priemyselných odvetviach, ktoré sme popísali v prvej kapitole našej práce. Predpoklad, že kapitalistický internacionalizmus relatívne rýchlo vystrieda nový typ socialistického internacionalizmu sa ukázal problematickým práve kvôli nacionalistickému elementu a fenoménu vojny, na ktorý sme upozornili vyššie. Tieto zmeny boli reflektované v prácach Lenina a Bucharina, ktorí sformulovali teóriu imperializmu, aby ňou vysvetlili príčiny prvej svetovej vojny. Vojna bola podľa nich dôsledkom zúfalej potreby nových odbytových trhov pre kapitál, ktorý naakumulovali najväčšie kapitalistické štáty.⁴⁵

⁴⁴ BOTTOMORE, T. B., GOODE, P. (eds.). *Austro-Marxism*. Oxford : Clarendon Press, 1978. ISBN 97801982772298.

⁴⁵ Pozri práce LENIN, V. I. Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu. In: LENIN, V. I. *Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 2*. Bratislava : Pravda, 1973, s. 389 – 490; BUKHARIN, N. *Imperialism and World Economy*. London: Martin Lawrence Limited, 1917.

Štúdium imperializmu je v prvom rade kritikou liberalistických teórií, podľa ktorých je kapitalizmus v neskorom štádiu vývoja definovaný voľným obchodom a internacionalizmom, ktoré udržiujú medzi štátmi mier. Zároveň predstavuje aj prehodnotenie Marxovej pozície, ktorá predpokladá, že inherentnou súčasťou kapitalizmu sú často sa opakujúce krízy. Lenin a Bucharin boli presvedčení o tom, že hlavnou tendenciou doby v ktorej žili, bolo opätovné zrodenie merkantilistických štátov, ktoré boli ochotné využiť silu a násilie na dosiahnutie svojich ekonomických a politických cieľov. Akumulácia kapitálu zo strany jednotlivých národov tak predstavuje hlavnú príčinu úpadku relatívne mierumilovného medzinárodného systému na sklonku 19. a začiatku 20. storočia. Lenin k tejto príčine dodáva, že úpadok bol spôsobený aj eróziou britskej hegemonie a zmenám v mocenskej rovnováhe. Lenin a Bucharin sa ďalej domnievali, že nacionalistické a militaristické ideológie výrazne sťažili, ak nie znemožnili striktné rozlišovanie triednej identity a otupili ostrie triedneho boja. Lenin parafrázoval Marxov výrok a tvrdil, že žiadny Čínsky múr neoddeľuje triedu proletariátu od iných spoločenských tried.⁴⁶ Proletárske elity, ktoré riadili robotnícke hnutia a medzinárodné organizácie, boli podplácaní koloniálnymi ziskami a úzko prepojení na buržoáziu. S vypuknutím prvej svetovej vojny sa pracujúca trieda stala podľa Lenina pripútaným vozom buržoáznej štátnej moci a jej cieľom sa stala obrana národa. Lenin s Bucharinom však verili, že po vojne sa nacionalizmus a socializmus, ktorých spojil militarizmus a vojna, opäť rozídu a socializmus sa navráti k ideálu kozmopolitizmu.

Marxistické spisy o nacionalizme sa venujú do veľkých detailov problematike toho, aký vplyv mal súboj nacionalizmu a internacionalizmu na politické komunity vo svetovom kapitalistickom systéme, ktorý definuje vysoká miera prepojenosti a národnostnej roztrieštenosti zároveň. Podľa Lenina možno v otázke vzťahu kapitalizmu a nacionalizmu rozlíšiť dve historické tendencie. Prvou je oživenie národnostného povedomia a národných hnutí, s ktorým sa spája formovanie štátov a boj proti akémukoľvek útlaku národov. Druhou je rozvoj medzinárodných vzťahov prakticky vo všetkých formách, rozpad národnostných bariér, vytvorenie medzinárodnej jednoty kapitálu a ekonomického života, politiky, vedy, umenia a pod.⁴⁷

⁴⁶ LENIN, V. I. Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu, c. d., s. 474.

⁴⁷ LENIN, V. I. Critical Remarks on the National Question. In: LENIN, V. I. *Collected works*. Volume 20. Moscow : Progress Publishers 1914, s. 27.

Globalizácia a fragmentarizácia sú vzájomne prepojené fenomény, ktoré podľa Lenina tvoria integrálnu súčasť vývoja globálneho kapitalizmu najmä v hnutí marxizmu „tretieho sveta“.⁴⁸ Metropolitné centrá vykorisťovali spoločnosti z periferie, ktoré sa dostali pod nadvládu kapitálu a prirodzene sa usilovali získať národnú nezávislosť. Niektoré národy, ako napríklad Židia, sa mohli usilovať o národnú nezávislosť aj kvôli systematickému potláčaniu zo strany iných národov a štátov kvôli ich viere a etnicite. Odcudzenie, ktoré vzniká medzi náboženskými a národnostnými skupinami, predstavovalo bariéru pre univerzálnu kooperáciu, ktorá predstavovala jeden z hlavných cieľov iniciatív socialistov. Leninov postoj sa odlišoval od austromarxistov v tom duchu, že zatiaľ čo Lenin podporoval formovanie progresívnych národných hnutí, austromarxisti pristupovali k národným kultúram v duchu federalizmu a snažili sa docieľiť ich autonómiu v rámci existujúcich národných štátov. Podľa Lenina väčšine národných hnutí nevyhovovala secesia od už existujúcich štruktúr, v ktorých sa nachádzali, pretože ako malé, novovzniknuté spoločnosti by nedosahovali ekonomický rast ako väčšie štáty. Avšak tie hnutia, ktoré si vyberú secesiu, získavajú slobodu a môžu intenzívnejšie kooperovať v rámci medzinárodných proletárskych hnutí. Takáto fragmentarizácia štátov a národov vedie k rozvoju medzinárodnej spolupráce.

Teórie imperializmu zdieľali Marxov názor, že kapitalizmus je progresívnou silou dejín a generuje priemyselný a technologický rozvoj všetkým spoločnostiam a národom. Marx nebol proti imitácii západného modelu kapitalizmu v rozvojových, „barbarských“ častiach sveta. Iný prístup nájdeme v prácach Trotskeho, ktorý formuloval zákon zmiešaného a nerovného rozvoja spoločností. Interakcia medzi kapitalistickými a prekapitalistickými spoločnosťami podľa neho bude viesť k vzniku úplne nových typov spoločenských formácií.⁴⁹ Ak totiž periférne spoločnosti chceli získať autonómiu a industriálny rozvoj, tak sa museli oddeliť od svetovej kapitalistickej spoločnosti, ktorá ich vykorisťovala vo svoj prospech a v ich neprospech. Toto je dôvod, prečo podľa teórie dependencie nedošlo k rozvoju periférnych oblastí globálneho kapitalistického systému.⁵⁰ Wallersteinova teória svetových systémov odmieta klasický marxistický pohľad na kapitalizmus ako zdroj alebo príčinu industriálneho rozvoja všetkých krajín a rozlišuje ešte

⁴⁸ BREWER, A. *Marxist Theories of Imperialism: A Survey*. London : Routledge, 1990. ISBN 9780415044691.

⁴⁹ KNEI-PAZ. *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*. Oxford : Clarendon Press, 1978. ISBN 9780198272335.

⁵⁰ FRANK, A. G. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York : Monthly Review Press, 1967. ISBN 9780853450931.

tretiu oblasť „semiperiferálnych“ štátov, ktoré vzájomne bojujú o ekonomickú prosperitu a vystupujú voči metropolitným štátom ako „žobráci“. ⁵¹ Teoretici, ktorí upozorňovali na tieto fenomény, zvyknú byť označovaní ako neomarxisti, pretože na rozdiel od Marxa nepredpokladajú, že rozšírenie kapitalizmu so sebou automaticky prináša aj industriálny rozvoj chudobnejších regiónov sveta. Namiesto analýzy výrobných vzťahov sa zameriavajú na analýzu vzťahov výmeny. Marxisti tretieho sveta sa zameriavajú na nerovnomerný kapitalistický vývoj a všimajú si, že proletariát v priemyselnom svete profituje z neo-imperializmu a nemá záujem budovať vzťahy v rámci medzinárodnej triednej solidarity. Zdôrazňujú skôr potrebu národných revolúcií v krajinách periférie ako budovanie internacionálnych štruktúr, ktoré považujú za utopistické. ⁵² Medzi marxistickými odborníkmi neexistuje konsenzus, či je nacionalizmus v periférnych regiónoch kapitalistickej svetovej ekonomiky žiadúcim a pozitívnym javom. Táto téma predstavuje jeden z kľúčových sporných bodov a rozlišujúcich znakov marxizmu a neomarxizmu.

Marxizmus predstavuje teóriu, ktorá bola vypracovaná v západnom európskom intelektuálnom prostredí, je viazaný na západné ekonomické, politické, filozofické kategórie a koncepcie. Jeho korene siahajú do osvietenstva. Doktrína marxistického kozmopolitizmu sa formovala v čase, keď bola európska globálna dominancia na vrchole, a kedy sa predpoklad, že neeurópsky svet bude Európu imitovať a nasledovať, javil ako racionálny a pravdepodobný. Táto imitácia sa týkala nielen kapitalistických spôsobov výroby, ale aj širších kultúrno-politických a morálnych oblastí. Marxisti tretieho sveta a neomarxisti tak v neposlednom rade poukazujú na fenomén „kultúrnej revolúcie proti Západu“, ktorá hlása rozchod globálneho Juhu s europeizáciou a indikuje hľadanie vlastnej identity a vlastných ekonomicko-politických formácií. Mnoho nezápadných spoločností odmieta západné ekonomické a politické systémy a násilnú indoktrináciu hodnôt, ktoré sú v duchu osvietenstva radikálne sekulárne a materialistické. Z tohto hľadiska sa idea kozmopolitizmu stáva problematickou, pretože nie je jasné, aký prienik bude spájať proletariát naprieč všetkými tromi svetmi. ⁵³

⁵¹ WALLERSTEIN, I. *The Capitalist World Economy*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979, s. 89. ISBN 0521293588.

⁵² EMMANUEL, A. *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. New York : Monthly Review Press, 1972. ISBN 9780853451884.

⁵³ BROWN, C. J. The Modern Requirement? Reflections on Normative International Theory in a Post-Western World. In: *Millenium*, roč. 17, 1988, s. 339 – 348.

ZÁVER

Marxizmus patrí v teórii medzinárodných vzťahov k jednému z troch hlavných prúdov. Jeho dosah je z historického, ako aj systematicko-teoretického hľadiska mimoriadne široký. Marxove a Engelsove aktivity podnietili formovanie robotníckych hnutí na národnej aj medzinárodnej úrovni a do veľkej miery im vďačíme za praktické presadzovanie myšlienky štátu blahobytu (*welfare state*), ktorý dnes presadzujú politické subjekty v rámci celého pravo-lavého politického spektra. Na druhej strane však treba upozorniť aj na to, že niektoré prvky marxizmu viedli k rozvoju radikálnych ideológií, ktoré viedli k sformovaniu totalitných štátov a režimov potláčajúcich základné ľudské práva a slobody. Marxizmus ako teória medzinárodných vzťahov však nemá nič spoločné s praktickými implikáciami týchto radikálnych teórií. Ide o akademickú disciplínu, ktorú rozvíjajú vedci na moderných západných univerzitách vrátane najprestížnejších svetových univerzít a výskumných centier.

V rámci záverečnej práce sme sa snažili zodpovedať výskumné otázky o tom, aké sú základné črty marxizmu a aké základné koncepcie a pojmy sa spájajú s marxizmom ako teóriou medzinárodných vzťahov. Prvú kapitolu sme venovali stručnému úvodu do Marxovho života, diela a filozofie. Marxova osobnosť a jeho myšlienky mali výrazný dopad na praktický politický život nielen v západnom svete, ale aj globálne. V častiach prvej kapitoly sme sa venovali aj najdôležitejším formatívnym momentom, v ktorých sa Marxove a Engelsove myšlienky prejavili v praxi, najmä na prvé dve internacionály. V stručnosti sme analyzovali aj fenomén revolúcie, ktorý spája praktické a teoretické aspekty marxizmu do jednotného a komplexného systému v zmysle známeho Marxovho výroku „filozofi doposiaľ svet len vysvetľovali, je načas ho zmeniť“.

V druhej kapitole sme sa zamerali na analýzu diskusií o marxizme ako teórii medzinárodných vzťahov. V prvej časti sme analyzovali základné determinanty marxistickej teórie medzinárodných vzťahov, ktorými sú koncepty triedneho boja buržoázie a proletariátu, výrobných vzťahov na globálnej úrovni a kapitalistickej globalizácie. V druhej časti sme sa zamerali na pojmy nacionalizmus, kozmopolitizmus a imperializmus, ktoré sú v centre odborných diskusií prebiehajúcich medzi klasickými marxistami a neomarxistami. Dospeli sme k záveru, že marxizmus a jeho poňatie medzinárodných vzťahov bol predmetom intenzívnej kritiky nielen z vlastných radov, ale

takisto aj z radov iných škôl a prúdov teórie medzinárodných vzťahov, predovšetkým realizmu. Na druhej strane marxizmus ovplyvnil viaceré smery, predovšetkým historickú sociológiu, kritickú teóriu, postmodernu, ako aj feminizmus.

Marxizmus predstavuje veľmi širokú a komplexnú teóriu, ktorá má veľa variácií a premenných v závislosti od toho, ktorý autor alebo prúd ho interpretuje v akom kontexte. V zásade sme v práci rozlíšili dva hlavné kontexty, ktorými sú ekonómia (marxizmus ako ekonomicko-politická teória) a politika. Ďalšou významnou dimenziou marxizmu, s ktorou sme okrajovo pracovali a využili ju pri konceptuálnej analýze vybraných oblastí a tém, bola sociológia. Z objektívnych dôvodov (rozsah práce) sme museli vynechať relatívne veľké množstvo konceptov a tém, ktoré tvoria integrálnu súčasť marxistickej teórie medzinárodných vzťahov, akými sú koncepcia hegemonu a celý diapazón pojmov, s ktorými pracujú predstavitelia kritickej teórie, feminizmu a postmoderny. Napriek týmto limitom a obmedzeniam dúfame, že sa nám podarilo dostatočne identifikovať a explikovať základné charakteristiky marxizmu v teórii medzinárodných vzťahov.

Zoznam použitej literatúry

1. ALEX CALLINICOS. *Marxism and Philosophy*. Oxford : University Press, 1983. ISBN-13: 9781-78168-027-8.
2. BENNER, E. *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels*. Oxford : Oxford University Press, 1995. ISBN 019827959.
3. BERLIN, Isaiah. *Karl Marx and His Development*. London : Oxford University Press, 1963, s. 90 – 94.
4. BOTTOMORE, T. B., GOODE, P. (eds.). *Austro-Marxism*. Oxford : Clarendon Press, 1978. ISBN 97801982772298.
5. BREWER, A. *Marxist Theories of Imperialism: A Survey*. London : Routledge, 1990. ISBN 9780415044691.
6. BROWN, C. J. The Modern Requirement? Reflections on Normative International Theory in a Post-Western World. In: *Millenium*, roč. 17, 1988, s. 339 – 348.
7. COULOMB, Fanny, FONTANEL, Jacques. War and Capitalism. In: GOULIAMOS, Konstantin, KASSIMERIS, Christos (eds.). *The Marketing of War in the Age of Neo-militarism*. London : Routledge, 2012, s. 182. ISBN 978-0-415-88513-3.
8. CUMMINS, I. *Marx, Engels and National Movements*. London : Croom Helm, 1980. ISBN 9780709903383.
9. DAVID MCLELLAN. *Karl Marx*. Second edition. Oxford : university press, 2000. ISBN 0-19-878265-9.
10. ELSTER, Jon. *Karl Marx: A Reader*. Cambridge : Cambridge university press, 1986. ISBN 0-521-33832-8.
11. EMMANUEL, A. *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. New York : Monthly Review Press, 1972. ISBN 9780853451884.
12. FEDOSEYEV, Petr. *Karl Marx: A Biography*. Moscow : Progress Publishers, 1973, s. 63 - 444.
13. FIFTH INTERNATIONAL. [Navštívené 2022-22.02]. Dostupné na internete: <<https://fifthinternational.org/>>.
14. FRANK, A. G. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York : Monthly Review Press, 1967. ISBN 9780853450931.

15. GALLIE, W. B. *Philosophers of Peace and War. Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978, s. 66 – 99. ISBN 052129651X.
16. GANGULI, B. N. Karl Marx on Quesnay. In: *Indian Economic Review*, roč. 7, č. 2, 1972, s. 129 – 169.
17. GEARY, Dick. *The Second International: socialism and social democracy*. Cambridge : University Press, 2008. ISBN 9781139053600
18. GIDDENS, A. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London : Macmillan Press, 1981. ISBN 0333309723.
19. GIDDENS, A. *The Nation-State and Violence*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. ISBN 0745600328.
20. GILL, S. (ed.). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. ISBN 0521435234.
21. JONNA, R. J., FOSTER, R. B. Marx's theory of working-class precariousness—and its relevance today. In: *A Journal of Critical Social Research*, roč. 27, s. 21 – 45.
22. KARATANI, K. *Transcritique: On Kant and Marx*. Chicago : MIT Press, 2005. ISBN 9780262612074.
23. KNEI-PAZ. *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*. Oxford : Clarendon Press, 1978. ISBN 9780198272335.
24. LENIN, V. I. Critical Remarks on the National Question. In: LENIN, V. I. *Collected works. Volume 20*. Moscow : Progress Publishers 1914, s. 27.
25. LENIN, V. I. Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu, c. d., s. 474.
26. LENIN, Vladimír I. *The Collapse of the Second International*. Glasgow : The Socialist Labour Press, 1920.
27. LÖWY, Michael. *The Theory of Revolution in the Young Marx*. Chicago : Haymarket Books, 2005. ISBN 978-1931859-19-6.
28. LUKES, S. *Marxism and Morality*. Oxford : Oxford University Press, 1985. ISBN 9780192820747.
29. MARX, K. Bieda filozofie. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 2*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 275 – 300.
30. MARX, K. Ekonomické a filozofické rukopisy. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 47 – 115.
31. MARX, K. Kapitál. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 3*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 20 - 68.

32. MARX, K. Kapitál. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 3*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 48 – 56.
33. MARX, K. *Ku kritike Hegelovej filozofie práva. Úvod*. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 13 – 26.
34. MARX, K. *Osemnásty brumaire Ľudovíta Bonaparta*. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 241 – 333.
35. MARX, K. Tézys o Feuerbachovi. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 211.
36. MARX, K. Tézys o Feuerbachovi. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 207 – 212.
37. MARX, K. Základy kritiky politickej ekonómie. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 2*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 363 – 419.
38. MARX, K., ENGELS, F. Komunistický manifest. In: MARX, K., ENGELS, F. *Vybrané spisy 1*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 329 – 386.
39. MARX, K., ENGELS, F. Manifest komunistickej strany, c. d.
40. Pozri práce LENIN, V. I. Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu. In: LENIN, V. I. *Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 2*. Bratislava : Pravda, 1973, s. 389 – 490; BUKHARIN, N. *Imperialism and World Economy*. London: Martin Lawrence Limited, 1917.
41. RAYMOND, Williams. *Marxism and Literature*. Oxford : University Press, 2009. ISBN 978-0 19-876061-0.
42. SVEN – ERIC LIEDMAN. *A World to Win, The Life and Works of Karl Marx*. London : Verso, 2018. ISBN-13: 978-1-78663-506-8.
43. TOMBS, R. *The Paris Commune 1871*. London : Routledge, 2014. ISBN 9780582309036.
44. WALLERSTEIN, I. *The Capitalist World Economy*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979, s. 89. ISBN 0521293588.
45. WALTZ, K. *Man, the State, and War*, c. d., s. 124 – 158.
46. WALTZ, K. *Man, the State, and War*. New York : Columbia University Press 1959. ISBN 0231022921.
47. WHEEN, F. *Karl Marx*. London : Fourth Estate, 1999. ISBN 9781841151144.
48. WHEEN, Francis. *Karl Marx*, c. d., s. 147 – 148.
49. WHEEN, Francis. *Karl Marx*. London : Fourth Estate, 1999, s. 32. ISBN 9781841151144.

50. WIGHT, M. Why is there no international theory. In: BUTTERFIELD, H., WIGHT, M (eds.). *Diplomatic Investigations*. London : G. Allen & Unwin, 1966, s. 25.